

Вольга ЛАБАЧЭЎСКАЯ,
доктар мастацтвазнаўства

СТРОЙ СВАХІ І СВАШАК НА ПАЛЕССІ ЯК З'ЯВА КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКА-ЎКРАЇНСКАГА ПАМЕЖЖА

УДК 391.4:687.4 (=161.3)

Палескі вясельны строй свахі і свашак на беларуска-ўкраінскім памежжы разгледжаны як своеасаблівы рэлікт народнай культуры, сімволіка якога раскрываецца ў кантэксце вясельнага абраду, уласцівай яму шлюбна-эратычнай апазіцыі “мужчынскае – жаночае”. У артыкуле ўдакладняецца назва гэтага комплексу строю і яго лакалізацыя.

Ключавыя словы: *вясельны строй, галаўны ўбор, пёры, сімволіка, Палессе, беларуска-ўкраінскае памежжа.*

Polesian wedding suit of matchmakers and svashka at the Belarusian-Ukrainian borderland and horny headdress with feathers are considered as a kind of relic of folk culture, symbolism of which is revealed in the context of the wedding rite inherent in the male-female marriage and erotic opposition. The article clarifies the name of this costume complex and its localization.

Уводзіны. Строй лелікаўскай свахі – адзін з маляўнічых лакальных строяў адзення на Беларусі, які быў ва ўжытку да сярэдзіны ХХ ст. і не страціў значэння маркера адметнасці мясцовай культуры ў нашы дні. У 2018 г. ён уключаны ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі ад Брэсцкай вобласці пад назвай “Традыцыя вырабу і выкарыстання строю лелікаўскай свахі Кобрынскага раёна”.

Лелікаўскае вясельле ўпершыню апісаў этнограф С. Барыс у 1980 г. і размясціў у часопісе “Помнікі гісторыі і культуры Беларусі” [1, с. 35] фота жыхаркі в. Лелікава Марыі Трубчык у традыцыйным убранні свахі [2]. Як строй Кобрынскага раёна, традыцыя якога мае працяг у в. Радастава Драгічынскага раёна і на тэрыторыі Ратнаўскага і Любяшоўскага раёнаў Украіны, яго разгледзела М. Віннікава [3, с. 708–709]. Наданне статусу дзяржаўнай гісторыка-культурнай каштоўнасці традыцыі стварэння і выкарыстання адметнага лакальнага строю актуалізуе праблему яго далей-

шага даследавання: удакладненне назвы (у адпаведнасці з функцыяй убору і абрадавым кантэкстам яго ўжывання), лакалізацыі і семантыкі галаўнога ўбору з птушынымі пёрамі. Гэта падаецца важным для практычнай падтрымкі і захавання адметнай лакальнай з’явы народнай культуры.

Лакалізацыя. Назва элемента гісторыка-культурнай каштоўнасці Беларусі “строй лелікаўскай свахі” сведчыць пра яго лакалізацыю не зусім дакладна. Традыцыя вылучэння спецыяльным уборам удзельніц вясельнага абраду не абмежавана вёскамі Лелікава і Павіцце ў Кобрынскім раёне. Звычай быў пашыраны таксама на тэрыторыі Драгічынскага раёна ў вёсках Радастава, Ражное, Сварынь. Аналагічны строй распаўсюджаны на сумежнай тэрыторыі Украіны ў Ратнаўскім (сёлы Самары, Залухаў, Арэхава, Воля Шчытынская) і Любяшоўскім (сёлы Бярэзічы, Невір) раёнах Валынскай вобласці [4, с. 17]. Такім чынам, зона бытавання строю больш шырокая. Пытанне прычын распаўсюджвання адметнага вясельнага строю на лакальнай тэрыторыі беларуска-ўкраінскага памежжа не разглядалася даследчыкамі. Разам з тым адказ на яго важны для разумення агульнасці каранёў этнакультурных і мастацкіх традыцый жыхароў Палесся і выпрацоўкі дзейных мераў па іх захаванні як агульнай гісторыка-культурнай спадчыны.

Тэрыторыя бытавання вясельнага строю свахі з адметным галаўным уборам падзелена дзяржаўнымі межамі паміж Беларуссю і Украінай, але пералічаныя паселішчы размешчаны недалёка адно ад аднаго і гістарычна звязаны паміж сабой. Так, в. Павіцце Кобрынскага раёна знаходзіцца за 12 км ад в. Воля Шчытынская на ўкраінскай Валыні, якая, у сваю чаргу, ад в. Радастава Драгічынскага раёна аддзелена толькі Белаазёрскім каналам. У мінулым гэтая тэрыторыя ўваходзіла ў адзіныя дзяржаўна-адміністрацыйныя ўтварэнні – Дзівінская воласць Берасцейскага павета Вялікага Княства Літоўскага (XVI ст.), Ратнаўскі павет Каралеўства Польскага (XVII ст.), Хомская

**Жыхарка
вёскі Лелікава
Кобрынскага
раёна Брэсцкай
вобласці Анастасія
Шапяцюк у строі
свахі і свашак.
2004 г. Фота
В. Лабачэўскай.**

Фартух пачатку XX ст. з сяла Самары Ратнаўскага раёна Валынскай вобласці. Львоўскі музей этнаграфіі і мастацкіх промыслаў Інстытута народазнаўства НАН Украіны, ЕП 78360. *Фота В. Лабачэўскай.*

зямля Рэчы Паспалітай (XVIII ст.), Лелікаўская воласць Ковельскага павета Валынскай губерні Расійскай імперыі (XIX ст.), Лелікаўская гміна Камень-Кашырскага павета (1921–1926) і Кобрынскага павета (1926–1939) Палескага ваяводства Польшчы ў міжваенны час XX ст. Гэта абумовіла фарміраванне ў дадзенай лакальнай зоне Палесся агульнага комплексу традыцыйнай культуры. У перыяд СССР тэрыторыя была падзелена паміж БССР і УССР, аднак пры адсутнасці рэальнай мяжы гістарычна ўсталяваныя культурныя, сацыяльна-эканамічныя і матрыманіяльныя сувязі насельніцтва не перарываліся. Гістарычна адзіная ў этнакультурным плане лакальная тэрыторыя была фактычна раздзелена толькі ў 2013 г. пры дэмаркацыі дзяржаўнай мяжы паміж Беларуссю і Украінай. У навуковым дыскурсе па традыцыі, закладзенай у савецкі час, народная культура сумежнай тэрыторыі Палесся вывучаецца ў межах нацыянальнай парадыгмы этнаграфічнай і мастацтвазнаўчай школ Беларусі і Украіны. Такі падыход абмяжоўвае наша разуменне як цэласнасці, так і лакальнай дыялектнасці традыцыйнай культуры Палесся.

Назва строю. У выданнях, прысвечаных беларускаму народнаму касцюму, сустракаюцца розныя назвы строю: “строй сваці”, “убор свахі”, “строй лелікаўскай свахі”. Удакладненне пытання яго прыналежнасці падаецца важным, бо назва строю непасрэдна звязана з характарам яго выкарыстання ў вясельным абрадзе і абрадавымі функцыямі жанчын, якія яго надзявалі.

У беларускай, украінскай і рускай мовах словы *сваціца* і *сваха* сінанімічныя. Так называлі, папершае, жанчыну, якая сватала жаніху нявесту і нявесце жаніха; па-другое, маці мужа ў адносінах да маці жонкі. У вясельным абрадзе *сват* (*svatъ* ‘свой, блізкі, суродзіч’) выступае як тэрмін род-

насці. *Сваты* – назва бацькоў і родных нявесты і жаніха, якія ўваходзяць у роднасныя адносіны, і менавіта ў гэтым кантэксце яна ўжываецца ў вясельным абрадзе [5, с. 362]. На беларуска-украінскім Палессі ў вясельнай дружыне жаніха абавязкова былі жанчыны з яго роду: сёстры, стрыечныя сёстры, незамужнія цёткі, што добра спявалі, – іх называлі *свахі*, *свашкі*. У вёсках Лелікава і Павіцце Кобрынскага раёна *сваха* – азначэнне ўдзельніц дружыны жаніха. Звычайна на лелікаўскім вяселлі была старшая сваха і свашкі – маладыя жанчыны, якія яшчэ не мелі дзяцей, а таксама дзяўчынкі-падлеткі з роду жаніха. Старшай свахай выбіралі родную сястру або родную цётку жаніха. Яна выконвала галоўную ролю ў вясельнай дружыне маладога, сачыла за паслядоўнасцю вясельных абрадаў і кіравала імі. Свашак на вяселлі павінна было быць не менш як пяць – сем. Багатыя жаніхі запрашалі на сваё вяселле не менш як 15 і нават 30–40 свашак. Яны суправаджалі жаніха, па чарзе спявалі прыпеўкі і танчылі. Гэтая традыцыя захоўвалася яшчэ ў пасляваенны час. Марыя Астапук (1926 г. нар.) з в. Радастава Драгічынскага раёна распавядала: “*Эта така свашка. Пасля вайны ў вёсцы малады збіраў на 30–40 свашак...*” [6]. Таму гэты вясельны строй варта называць “палескі строй свахі і свашак”, што дазваляе разглядаць яго як агуль-

Дзяўчаты ў строях свашак з вёскі Лелікава Кобрынскага раёна. 1950-я гг.

ную з'яву народнай культуры беларуска-ўкраінскага памежжа.

Асаблівасці касцюма. Строй жанчын з вясельнай дружыны маладога вылучаецца маляўнічасцю, яскравасцю колераў. Ён складаецца з сарочкі паліковага крою з каўняром-стойкай і манішкай, фартуха ("затулкі") і спадніцы ("хвартуха"), якія рабіліся з крамнай тканіны (паркаль, сацін). Асаблівасць касцюма заключаецца ў каляровай гаме, што спалучае белы фон з нашытымі шырокімі гладкімі і хвалістымі палосамі чырвонага, сіняга, зялёнага колеру, а таксама ў выкарыстанні ручной вышыўкі і арнаментальнай машынай строчкі. Паласаты ўзор на рукавах называецца "барабаны". У камплект касцюма ўваходзіў паласаты тканны пояс з кутасамі ("крайка"). На пазухах сарочкі і на фартуху накладны арнамент мае хвалісты выгляд з проразямі і абшыўкай чорнымі ніткамі "козлікам", які называюць "валовы очы", "вочкі". Белы фартух з хвалепадобнымі палосамі з рознакаляровай тканіны на ўкраінскім баку называўся "затулка з очыма" [4, с. 18].

Галоўная асаблівасць вясельнага строю сваякі і свашак – галаўны ўбор, адметнасць якога – датак з пафарбаваных пёраў пеўня. Убор шматсастаўны, складаецца з цвёрдай асновы – лубянога авальнага абручыка ("каробачкі"), зверху на яго навіваецца "плат", "кібалка" – белая тканіна з нашытымі паласатымі аздобамі ("плашкамі") на канцах. Плат прапускаецца пад барадой, распущаны канец над правай скронню перакідаецца на спіну і вісіць вуглом над левым плячом, ззаду пасярэдзіне распускалі складзены канец. Памеры плата на Валыні – 250 см у даўжыню і 47 см у шырыню. Завіты плат зашывалі ў некаторых месцах і выкарыстоўвалі шмат разоў. Зверху плата на цвёрдую аснову накладаецца і завязваецца ззаду матузкамі стракатая шапачка-карона – "брыжы", "брыжэ", "брэжэ". Брыжы ў раскладзеным выглядзе маюць 50 см даўжыні і 10 см вышыні. Каробачка была 44 см даўжынёй і 4 см вышынёй [4, с. 17]. Брыжы аздоблены паліхромнымі стужкамі, пацеркамі, а па баках – пучкамі рознакаляровых пёраў з хваста пеўня. На беларускім Палессі такія галаўны ўбор называюць "квітка", "пава", "кóкаш", на ўкраінскай Валыні – "кокуш", пучкі пёраў – "кокошыць". Шапачку з пёрамі абавязкова ссоўвалі на правы бок, што надавала дынамічнасць і задзірлівасць вобліку жанчыны.

Марыя Астাপук расказвала, як прыбіралі свашак: "Как свашка, то вжэ плата завіваемо. Вяночка не надзяваемо. Плат, коробочка, потом таких з петуха зробім дві квітки, покрасім краскою всеякею. Бумага такая, зелёна, сіняя, красная. Сшываем на машынке, эту бумажку закладаемо. І такы брыжы делаемо. Под ніз плат, тканіна, тогда коробочка, квітки і брыжы. Па-

цёр напрышываемо туда. Узад бером ленты і завіваемо. Это така свашка". Пасля вайны ў вёсцы на вяселлі ў дружыне маладога, як успамінала жанчына, "усе-усе, і старыя і мядыя, усё з рогамы, з пір'ем, з квіткамі" [6].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Барыс, С. В. Вясельныя песні / С. В. Барыс // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1980. – № 2. – С. 34–36.
2. Жывая спадчына Беларусі. Інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.livingheritage.by/nks/7519/>. – Дата доступу : 27.01.2020.
3. Віннікава, М. М. Традыцыйнае адзенне / М. М. Віннікава // Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. – Т. 4 : Брэсцкае Палессе : у 2 кн. / А. М. Боганева [і інш.] ; ідэя і агул. рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2009. – Кн. 2. – С. 655–744.
4. Артушевська, І. "А на сванейках павіне пер'я з росами": Ознака вбрання свашок в ритуалі поліського весілля / І. Артушевська // Минуле і сучасне Волині й Полісся: народная культура – шлях до себе: зб. навук. прац. – Вып. 11 : Матэрыялы Волинської обласной науково-этнографічної конференції, 10–11 квітня 2013 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2013. – С. 17–23.
5. Швед, І. А. Беларускае традыцыйнае вясельле / І. А. Швед // Нарысы гісторыі культуры Беларусі : у 4 т. – Т. 3 : Культура сялян XIV – пачатку XX ст. : у 2 кн. / А. І. Лакотка [і інш.] ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – Кн. 2 : Духоўная культура. – С. 344–441.
6. Архіў аўтара. Запісана ў в. Радастава Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці ў 2001 г.
7. Вясельле : абрад. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 683 с. – (Беларуская народная творчасць).
8. Варфаламеева, Т. Б. Сямейныя звычаі і абрады / Т. Б. Варфаламеева // Традыцыйная мастацкая культура Беларусі : у 6 т. / Т. Б. Варфаламеева [і інш.] ; пад агул. рэд. Т. Б. Варфаламеевай. – Т. 4 : Брэсцкае Палессе : у 2 кн. – Мінск : Выш. шк., 2009. – Кн. 2. – 559 с.
9. Зеленин, Д. К. Женские головные уборы восточных (русских) славян / Д. К. Зеленин // Slavia : casopis pro slovanskou filologii. – 1926. – R. 5, № 2. – S. 303–338.
10. Гура, А. В. Петух / А. В. Гура, Е. С. Узенёва // Славянские древности: этнолингв. словарь : в 5 т. – М. : Междунар. отн., 2009. – Т. 4. – С. 29–35.
11. Раманюк, М. Вянок / М. Раманюк // Этнаграфія Беларусі : энцыкл. – Мінск : БелСЭ, 1989. – С. 125.
12. Раманюк, М. Дзявочыя галаўныя ўборы / М. Раманюк // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1990. – № 1. – С. 51–57.
13. Бялявіна, В. М. Традыцыйныя жаночыя касцюмы XIX – пачатку XX ст. Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці / В. М. Бялявіна // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі : у 2 ч. – Ч. 1 : Мастацтвазнаўства, фальклор і этналогія / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – С. 417–421.
14. Moszyński, K. Kultura ludowa słowian / K. Moszyński. – 2-e wyd. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1967. – Т. I : Kultura materialna. – 746 s.
15. Стэльмащук, Г. Давнэ вбрання на Волині : Этнографічна-мистецтвознаўчэе дасліддзненне / Г. Стэльмащук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 280 с.
16. Українець, А. Традиційний одяг Рівненщини : у 2 кн. / А. Українець. – Рівне : У фарватері істин, 2019. – Кн. 1. – 208 с.
17. Архіў Палескага музея. – Спр. 2. Арк. 278 // Музей Беларускага Палесся (г. Пінск).